

ГЕНЕЗА РОЗУМІННЯ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ (ПРАВА НА ПОЗОВ) У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Олена Штефан

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу захисту прав інтелектуальної власності
НДІ інтелектуальної власності НАПрН України
ORCID: 0000-0002-6334-0040*

У статті досліджується правова природа та складові права на звернення до суду за судовим захистом. У результаті аналізу різних підходів до розуміння права на звернення до суду було зроблено висновок, що це право у процесуальному розумінні включає всі правомочності суб'єкта цивільного процесуального права, пов'язані з пред'явленням позову, веденням процесу на всіх стадіях його розвитку, підтриманням судового розгляду позову всіма передбаченими Цивільного процесуального кодексу України процесуальними засобами. Отже, право на пред'явлення позову є складовою частиною права на позов у процесуальному розумінні, спрямованому на захист спірних правовідносин.

Ключові слова: право на звернення, право на позов, захист прав, цивільне судочинство

Постановка проблеми. Позов і право на звернення до суду (право на позов) є фундаментальними поняттями цивільного процесуального права, у зв'язку з чим проблеми позовної форми захисту права постійно перебувають у центрі уваги представників науки цивільного процесуального права.

Термінологічна визначеність понять у юридичній науці належить до складних теоретико-методологічних проблем. Актуальність визначення понять «позов» та «право на звернення до суду» або «право на позов» та їх розмежування має значення як для правової доктрини, так і для законодавчої та правозастосовної практики.

Стосовно зв'язку доктрини та практики ще на початку минулого століття побувала думка, що поганою є та юридична практика, яка не підкріплена теоретичними знаннями, як мертвою є теорія, що не витікає з практики.

Сучасні українські дослідники наголошують, що правова доктрина насамперед пов'язана з праворозумінням, досягненням адекватної інтерпретації положень закону чи іншого нормативно-правового акта [1, 60]. Оскільки «право на звернення до суду» або «право на позов» є сучасним фундаментальним поняттям цивільного процесуального права, має свою історію зародження та розвитку, визначенню цього поняття приділяли свою увагу дослідники різного періоду історичного розвитку суспільства, виникає потреба дослідити генезу визначення поняття, його елементів та правової природи.

Літературний огляд. З огляду на дослідження сучасних науковців можна констатувати, що вони, спираючись на наукові надбання попередників, ураховуючи полі-

тико-соціальні зміни, реформування законодавства, продовжують дослідження понять «позов», «право на позов» у цивільному судочинстві. Так, наприклад, О. Братель позов і позовну заяву розглядає як складові цивільних процесуальних юридичних фактів [2, с. 4–12]; Ю. Полюк досліджує передумови права на звернення до суду за захистом [3, с. 29–33]; К. Кузьменко право на позов, право на звернення до суду за захистом аналізує через реалізацію цивільних процесуальних принципів [4]; В. Феннич, С. Булеца, В. Заборовський досліджують ознаки позовної заяви як заяви по суті справи в цивільному процесі [5, с. 4 13–418] тощо. Водночас питання формування підходів до визначення поняття «право на звернення до суду» («право на позов») залишаються поза увагою сучасних дослідників, які більшою мірою зосереджують увагу на аналізі положень чинного цивільного процесуального законодавства та судової правозастосовної практики.

Мета дослідження: охарактеризувати основні етапи розвитку тлумачення поняття «право на звернення до суду» («право на позов»), проаналізувати основні підходи до елементів цього поняття та його правової природи, дати визначення цьому поняттю.

Виклад основного матеріалу. У ст. 55 Конституції України закріплено, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом [6], а згідно з ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) кожна особа має право в порядку, встановленому цим кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів [7], водночас право на звернення до суду не є абсолютним, а враховуючи інші положення цивільного процесуального законодавства, судової правозастосовної практики, висловлені науковцями погляди щодо розуміння права на звернення до суду, виникає потреба дослідити витоки, розвиток та сучасний стан цього права.

Термін «право на звернення до суду» в його різноманітних значеннях, зокрема «право на суд», «право на позов», було предметом багатьох досліджень, що відображають тривалий і складний шлях його розвитку в теорії цивільного права і процесу.

Розвиток теорії права на позов бере свої витоки ще з часів Стародавнього Риму. Як відомо, розвиток римського права був пов'язаний з діяльністю претора, який самостійно вирішував, що слід вважати правом. Преторський едикт не мав підстав виникнення або припинення прав, у ньому лише містилися передумови, за наявності яких надавався правовий захист [8, с. 189]. Тобто головна увага приділялася не цивільному праву, а питанням, які можна було вирішити в процесі розгляду справи. Таким чином, у Стародавньому Римі існувала не система цивільних прав, а система цивільних позовів.

Матеріально-правові питання існування, змісту, реалізації цивільних правовідносин та питання процесуально-правові щодо умов і форми процесуальної реалізації цивільних прав, наслідки процесуальних дій римськими юристами не розмежовувалися. Водночас характерна для преторського права доктрина, незважаючи на суттєвий часовий проміжок, зміну та розвиток права, перейшла в сучасну науку, практику, юридичну мову і законодавство. Цивільне право і цивільний процес тривалий час розвивалися як нерозривне ціле, і лише з XIV ст. одне й те ж поняття, явище дослідниками почало розглядатися як у матеріально-правовому аспекті, так і у формально-процесуальному, залишаючи також місце для комплексних досліджень [9, с. 58].

На розгляд права на звернення до суду (право на позов) як матеріально-правової категорії вплинули результати аналізу положень римського права, здійсненого Ф. Савіньї, представником історичної школи права [10, с. 40].

Визначаючи поняття «право на позов», Ф. Савіньї керувався змістом провочностей, що виникали з порушеного права і були спрямовані на усунення порушення. Слід зазначити, що, підкреслюючи матеріально-правову природу цього провочності, за своїм характером близьким до зобов'язання, Ф. Савіньї наголошував на неприступності його поєднання з діями, пов'язаними з пред'явленням позову, які належать

до сфери процесуального права. Водночас право на позов до його процесуальної реалізації філософ розглядав як певну можливість зобов'язальних правовідносин, що можуть перетворитися на реальні лише за умови їх процесуальної реалізації. Тобто право на позов, за своїм суб'єктивним спрямуванням, є правом вимоги до іншої сторони — відповідача, який порушив конкретне суб'єктивне право [11, с. 1–11].

Теорія Ф. Савіньї не розкривала юридичні підстави пред'явлення позову як процесуальної дії, а розглядала право на позов як стадію розвитку матеріального права, що виникає лише за процесуальної його реалізації. Це пояснювалося тим, що передумови появи права на позов та матеріальна сила судового рішення досліджувалися в межах цивільного матеріального права. Теорію Ф. Савіньї в частині судового примусу, що розглядався як властивість самого права, поділяли А. Кірульф, Г. Пухта, Ф. Келлер та інші представники історичної школи права.

Теорія Ф. Савіньї щодо поглинання матеріальним правом процесуального була використана у часи дії пруського процесуального статуту як підстава для попереднього дослідження суддею наявності права на позов у позивача. Якщо суддя знаходив за матеріалами справи, що у позивача право на позов відсутнє, він припиняв провадження по справі своїм розпорядженням (*per decretum*) і позивач втрачав можливість захисту.

Незважаючи на таке панування у XIX ст. теорії Ф. Савіньї, усе ж таки вона зазнала критики. Так, Б. Віндшайд у своїй роботі «*Die Actio des römischen rechts vom Standpunkt des heutigen Rechts*» (1856 р.) запропонував теорію правезу, маючи на меті протиставити своє розуміння права на позов римсько-правовому розумінню. Науковець стверджував, що на відміну від римського права, за яким надання судового захисту породжувало право, його сучасниками суб'єктивне право розуміється як первинне (*prius*), у той час як судовий захист є лише наслідком (*posterius*). На думку Б. Віндшайда, підставою для такого різного сприйняття права на позов було те, що римський магістрат був самостійним у своїй діяльності, а сучасні суди підкоряються закону. Згідно з ученням правезу римський *actio* є не засобом захисту права, а самостійним вираженням права, тобто здійсненням волі судовим шляхом — шляхом позову, який створив магістрат, а не правом, що існує поза і до судового захисту. Таким чином, римсько-правове поняття *action*, з точки зору Б. Віндшайда, має бути змінено «домаганням» (правезем) (*Anspruch*). Правіж — це право зажадати від когось іншого вчинення дії або утримання від дії. Правіж пред'являється так само, як і пред'являється вимога, зокрема матеріальне заперечення. Вимога є різновидом правезу. За ознакою правезу суб'єктивне право розпадається на дві частини: те, яке має наслідком правіж, і те, яке такого наслідку не має. Останнє називається перетворювальним (конститутивним) правом, або повноваженням [12, с. 1–8].

Разом з тим теорія Б. Віндшайда та її критика призвели до виникнення між дослідниками спору про співвідношення цивільного права і права на його судову реалізацію, що у свою чергу визначило напрям розвитку теорії цивільного процесуального права.

Так, одним із критиків теорії Б. Віндшайда став Т. Мутер (*Muther*), який у своїй праці «*Zur Lehre von der römischen action*» (1857 р.), розглядаючи поняття «вимога» як правомоччя без права на позов, доводив правовий характер римського права як заздалегідь обіцяного претором засобу захисту вказаної ним вимоги та заперечував проти тлумачення позову незалежно від права. На думку Т. Мутера, існують два різних поняття права, одне з яких виступає передумовою другого, водночас вони належать двом різним галузям — одне належить цивільному праву, інше має публічно-правову природу. Таким чином, матеріальне право не поглинає право на позов, ці поняття не є тотожними, хоча і мають певне співвідношення між собою [13, с. 41].

Отож теорія Т. Мутера створила дуалістичний підхід до розуміння позову та права на позов, розмежувавши ці два пов'язаних поняття, проте різних за своєю природою, змістом і суб'єктами: матеріальну вимогу, що має цивільно-правовий характер, і процесуальну, спрямовану на її захист, що має публічно-правовий характер.

Наступний етап розвитку теорії права на позов пов'язаний з виникненням теорії абстрактного права на позов (*abstraktes Klagrecht*). Запропонована Г. Дегенкольбом концепція відштовхувалась від ідеї наявності права на позов, що існує незалежно від матеріального права. Розвиваючи ідею дуалістичної природи суб'єктивного права, Г. Дегенкольб розглядав судову вимогу на судовий захист як самостійну, не залежну від суб'єктивного матеріального права, адресовану суду. Право на позов визначалось як публічно-правова вимога розглянути справу, що адресувалося державі в особі суду [14, с. 54].

Теорія абстрактного права на позов набула широкого розповсюдження й особливої підтримки у науковців з цивільного процесуального права, які здійснювали свої дослідження на межі XIX–XX століть. Прихильники цієї теорії розглядали право на позов як право на судові рішення, що згідно із законом суд має ухвалити, тобто це право на об'єктивне правильне рішення, якому властива передбачена законом правова сила. Право на позов є публічно-правовою вимогою до держави на ухвалення правильного судового рішення [15, с. 690].

Слід зазначити, що незважаючи на те що теорія абстрактного права на позов набула широкої підтримки серед науковців, уже на початку XX ст. вона зазнала жорсткої критики. Основні зауваження зводилися до того, що абстрактне право на позов не є правом, оскільки не розширює правову сферу уповноваженої особи порівняно з іншими особами, а являє собою потенційну можливість звернутися до суду, що є подібною або навіть ідентичною за своєю сутністю із цивільною процесуальною правоздатністю.

Наступний етап розвитку вчення про право на позов безпосередньо пов'язаний з виникненням теорії конкретного права (*konkretes Klagrecht*) А. Ваха. Основу його теорії, з одного боку, становила концепція розуміння цього права Б. Віндшайдом і Т. Мутером, а з іншого — поняття абстрактної здатності будь-кого незалежно від наявності у нього права звернутися до суду і порушити цивільний процес [15, с. 690].

Основна відмінність теорії конкретного права від теорії абстрактного права на позов полягала у тому, що право на позов належить конкретній особі, цивільне право або законний інтерес якої був порушений, а предметом цього права є позитивне судове рішення [16, с. 19].

Послідовником запропонованої А. Вахом теорії конкретного права на позов став К. Хельвіг, який тлумачив це право як публічно-правову вимогу до держави про захист матеріального права. Розвиваючи свою ідею, науковець виокремив три групи умов, додержуючись яких можна отримати задоволення заявленої вимоги. Кожна з цих умов має самостійне юридичне значення, при цьому їх наявність або відсутність призводить до настання певних специфічних процесуально-правових наслідків [17, с. 3]. До першої групи процесуальних умов К. Хельвіг відносив: а) встановлену форму позовної заяви; б) додержання процесуального порядку подання позовної заяви; в) звернення до компетентного суду; г) звернення право- і дієздатної особи. Наявність цих умов спричиняє виникнення процесу, а їх відсутність — його припинення. Другу групу процесуальних умов становлять: а) процесуальна дієздатність; б) допустимість вирішення спору; в) заінтересованість позивача в отриманні судового захисту. За наявності перелічених умов суд приймає позов і відкриває по ньому провадження, розглядає його і ухвалює рішення на користь однієї зі сторін. Останню групу становлять матеріальні припущення процесу, які у своїй сукупності є цивільною матеріально-правовою вимогою і безпосередньо пов'язані з матеріальним правом, що підлягає захисту. Питання наявності таких припущень вирішується за нормами цивільного права при ухваленні судом рішення [17, с. 25].

Запропонована К. Хельвігом система становила основу уявлення про право на позов у цивільному процесі Німеччини, а згодом розповсюдилась у східноєвропейських державах.

Відповідно до запропонованої концепції право на позов, за К. Хельвігом, являє собою вимогу до держави і лише держава шляхом ухвалення відповідного судового

рішення може його задовольнити. Відповідач може виконати свої зобов'язання і зробити таку вимогу безпредметною, проте він не може її задовольнити. Звернення з вимогою до держави, відповідно до теорії конкретного права на позов, виключає можливість самозахисту [17, с. 211].

Варто вказати, що цей концептуальний підхід до розуміння права на позов також зазнав критики. Суть останньої полягала у тому, що право на позов як право на позитивне рішення не враховує того, що позитивне рішення обумовлюється застосуванням процесуальних правил щодо розподілу обов'язку доказування, допустимості та процесуальної сили доказів. Тобто вимога позивача щодо позитивного рішення обумовлена не його суб'єктивним правом, а складом процесуально-правового матеріалу.

На сьогодні в національній доктрині цивільного процесуального права розповсюдженою є точка зору, згідно з якою право на звернення до суду з позовною заявою і право на задоволення позову є складовими права на позов, яке є суб'єктивним правом позивача [18; 19].

Такий підхід видається дещо спірним, окрім уже давно виявлених слабких місць цієї концепції, її недолік полягає ще й у тому, що заінтересована особа на момент подачі позовної заяви, реалізуючи своє суб'єктивне право на позов, може не реалізувати своє право на задоволення позову. Якщо керуватися судовою практикою, слід зазначити, що взагалі подача позовної заяви може не спричинити відкриття провадження по справі. Тому вбачається, що право на задоволення позову є не складовою права на позов, а метою, якої прагне досягти заінтересована особа, реалізуючи своє суб'єктивне право на позов. У цьому контексті доречно було б звернутися до сучасної теорії цивільного процесуального права Німеччини, згідно з якою під правом на позов розуміється право заінтересованої особи на звернення до суду з позовною заявою і розгляд її судом відповідно до закону з ухваленням законного та обґрунтованого рішення [20].

Слід зазначити, що й сучасні українські дослідники, аналізуючи право на позов, розглядають його в матеріальному і процесуальному розуміннях. Зокрема з огляду на цивільне право право на позов є цивільним суб'єктивним правом на примусове здійснення обов'язку боржником вчинити певні дії або утриматися від нього. Тому право на позов у матеріальному розумінні є вказане позивачем і така, що підлягає судовому розгляду, вимога до відповідача, пов'язана з примусовим її здійсненням. Встановивши наявність у позивача права вимоги, суд задовольняє позов, а потім можлива і примусова реалізація цієї вимоги, проте якщо право вимоги (право на позов) у позивача відсутнє, наприклад у разі пропуску строку позовної давності без поважних підстав, суд зобов'язаний ухвалити рішення про відмову у позові. Таким чином, право на позов у матеріальному розумінні — це право примусово реалізувати суб'єктивне цивільне право [21].

Наведене визначення права на позов видається більш коректним і таким, що відповідає як вимогам закону, зокрема нормам ЦПК України, так і судовій практиці.

На зміну теорії конкретного права на позов на початку ХХ ст. виникла теорія М. Пагенштехера, її прихильниками стали Л. Гольдшмідт, Г. Нойнер та інші. Відповідно до цієї концепції панівне становище сторін у процесі зумовлює те, що саме в результаті процесуальних дій сторін утворюється право, яке набуває законної сили у судовому рішенні [22, с. 342]. Тобто на перше місце висувається змагальність сторін.

Таким чином, на противагу теорії конкретного права на позов, за концепцією М. Пагенштехера, мета процесу полягає не у відновленні правовідносин у їх допроцесуальному стані, а у встановленні правовідносин, які розвиваються і змінюються в процесі під впливом процесуальної діяльності сторін.

Зазначена теорія права на позов, як і деякі інші, не довго проіснувала та зазнала жорсткої критики.

Процесуалісти того періоду висловлювали також інші теорії та концепції бачення сутності права на позов, які певною мірою становлять модифікацію розглянутих.

За радянської доби основні напрями досліджень цього питання базувалися на теоріях права на позов попередників та на результатах досліджень німецьких учених на межі ІХ–ХХ століть.

У середині ХХ ст. було сформовано кілька підходів до розкриття сутності права на звернення до суду (права на позов) з метою розкриття його правової природи. Узагальнювальний аналіз існуючих підходів тієї доби до визначення права на звернення до суду (права на позов) дає змогу виокремити такі твердження:

- розглядають право на позов у процесуальному розумінні та право на позов у матеріальному розумінні як самостійні поняття. Стосовно першого мова йде про право на звернення до суду за судовим захистом, щодо другого — про право на примусове здійснення свого матеріального права до відповідача;
- право на позов — це поняття лише процесуального права і розглядається як забезпечена законом можливість звернення до суду за захистом своїх цивільних прав. При цьому у складі права на позов поєднуються дві правомочності: право на звернення до суду, тобто право на пред'явлення позову, і право на отримання судового захисту, тобто право на задоволення позову.

Наведені підходи були неодноразово предметом дослідження у цивільно-процесуальній літературі [23, с. 174, 175].

У цьому дослідженні не буде проводитись аналіз кожного конкретного елемента у розумінні поняття «право на звернення до суду» («право на позов») наведених позицій, проте є нагальна потреба звернути увагу на одну особливість, притаманну представникам різних точок зору. Визнаючи так або інакше, що право на звернення до суду (право на позов) складається з права на пред'явлення позову і права на його задоволення, усі вони ігнорують самостійну галузеву належність цивільного і цивільно-процесуального права, у межах яких реалізуються складові права на позов. Право на пред'явлення позову — цивільне процесуальне право, а право на задоволення позову — суб'єктивне цивільне право. Вони відрізняються між собою за підставою виникнення, змістом та умовами реалізації повноважень.

Ідеться про взаємно пов'язані, проте цілком самостійні категорії. Стосовно предмета цього дослідження право на пред'явлення позову виникає безпосередньо із закону та є наданою і забезпеченою заінтересованим особам можливістю на звернення до суду з вимогою за захистом їхніх порушених чи оспорених авторських прав або охоронюваних законом інтересів.

Право на задоволення позову є матеріально-правовою категорією та виникає на підставі норм авторського права і відповідних йому юридичних фактів. Його виникнення, здійснення, припинення, весь правовий режим реалізації регулюються нормами авторського права.

Таке розуміння права на звернення до суду за захистом (на пред'явлення позову) та права на захист (на задоволення позову) повністю відповідає положенням Конституції України. Так, норми Конституції України містять положення, відповідно до яких кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55), а також те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124). Характерно, що відповідно до ст. 64 Конституції України право на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод не підлягає обмеженню навіть у період надзвичайного та воєнного стану.

Крім цього, у п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води зазначено, що ч. 1 ст. 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються,

створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші обмеження прав та свобод [24].

Порядок реалізації конституційного права кожної особи на позов деталізується в нормах процесуального законодавства. Наприклад, відповідно до норм законодавства України кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПК України, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів (ч. 1 ст. 4 ЦПК України), а позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді (ч. 1 ст. 184 ЦПК України).

Таким чином, право на пред'явлення позову є складовою частиною права кожної заінтересованої особи на звернення до суду за захистом та процесуальною гарантією конституційного права на захист авторських прав, що виникають у зв'язку з різними видами творчої діяльності.

Слід зазначити, що поширеною точкою зору у цивільній процесуальній літературі є ототожнення права на пред'явлення позову з правом на звернення до суду (правом на позов) у процесуальному розумінні або включення до його складу як елементу.

Право на позов у процесуальному розумінні включає всі правомочності суб'єкта цивільного процесуального права, пов'язані з пред'явленням позову, веденням процесу на всіх стадіях його розвитку, підтриманням судового розгляду позову всіма передбаченими ЦПК України процесуальними засобами. Отже, право на пред'явлення позову є складовою частиною права на позов у процесуальному розумінні, спрямованому на захист спірних авторських правовідносин.

Такий висновок підтверджується нормами ЦПК України. Право на позов є невідемним особистим правом кожного, а тому воно не може бути обмежене правочином. Саме тому норма, яка міститься у ч. 3 ст. 4 ЦПК України, встановила, що відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Водночас не є відмовою від права на звернення до суду передача справи з одного суду до іншого (ст. 31 ЦПК України), укладення між сторонами угоди про передачу спору на розгляд третейського суду (ч. 4 ст. 4, 21 ЦПК України), крім випадків, встановлених законом, наприклад справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду (ч. 5 ст. 294 ЦПК України).

Проведений аналіз та сформульовані висновки дають змогу приєднатися до сучасної розповсюдженої концепції розуміння права на позов, відповідно до якої право на позов розглядається як єдине цивільне і процесуальне поняття, яке має матеріальний зміст і процесуальну форму, що спрямовані на вирішення всього спектра конфліктів, основою яких є спір про право, або існує інша проблема в застосуванні права. Тому в цивільному процесуальному праві не може бути самостійного права на звернення до суду, відірваного від права на позов у матеріальному розумінні. І навпаки — матеріальне право не може існувати без притаманної йому можливості бути реалізованим у примусовому порядку. Єдність матеріально-правового змісту права на позов і його процесуальної форми визначається тим, що право на позов — це право на відновлення порушеного права в певній встановленій законом процесуальній формі, у певному процесуальному порядку, який забезпечує об'єктивність і реальність захисту [25; 26; 27].

Дослідивши етапи формування сучасного розуміння поняття «право на звернення до суду» («право на позов») у національній доктрині цивільного процесуального права, доцільно звернутися до відповідної доктрини зарубіжних країн. У цьому контексті певний інтерес становить доктрина цивільного процесуального права Франції. Аналіз зарубіжних джерел дає змогу зробити такі висновки:

- у Франції право на звернення до суду (право на позов) у цивільній процесуальній доктрині має кілька назв: «право доступу до суду», «право на звернення до

суду» або «право доступу до судді» та визначається як право будь-якої фізичної чи юридичної особи, французької чи іноземної, на доступ до правосуддя для захисту своїх прав [28];

• право доступу до суду є реалізацією принципу на судовий захист прав [29] і не є синонімом подання позову, що забезпечується санкцією, як прояву матеріально-правової складової. Право доступу до суду опосередковується публічно-правовими відносинами, що виникають з метою захисту суб'єктивних прав. Звернутися з позовом до суду, отримати доступ до суду, ініціювати процес не означає здійснити захист суб'єктивного права, оскільки такий захист може надати лише юрисдикційний, законний державний орган — суд [30, с. 113];

• елементом права доступу до суду є право на оскарження судового рішення; право доступу до судді не включає у себе право на виконання судових рішень, оскільки ці права розглядаються як самостійні елементи права на «справедливий суд» [31].

Наведене дає змогу зробити висновок, що здебільшого концептуальні підходи до розуміння права на звернення до суду (права на позов) у цивільних процесуальних доктринах України та Франції збігаються, проте українські дослідники більш глибоко проаналізували зміст цього права на предмет його правової природи, ніж французькі науковці, які продовжують розглядати матеріальну і процесуальну складову без їх симбіозу.

Висновки. Проведене дослідження підходів до розуміння поняття «право на звернення до суду» («право на позов») дає можливість зробити такі висновки:

1. Основний вектор дослідження поняття «право на звернення до суду» («право на позов») був визначений юристами у Стародавньому Римі. Саме у той період були сформовані основні підходи до передумов реалізації цього права, що вплинули на подальші дослідження складових правової природи цього права — матеріально-правової та процесуально-правової.

2. У XVIII–XIX ст. ст. суперечки науковців точилися щодо розмежування матеріально-правової та процесуально-правової складових поняття «право на звернення до суду» («право на позов»), що дало змогу обґрунтувати дуалістичну природу такого права та відображення цього у його визначенні.

3. Науковці на межі XIX–XX ст. ст., крім продовження дослідження правової природи права на звернення до суду (права на позов), зосереджували свою увагу на межах вживання та елементах цього поняття, і саме у цей період було зроблено висновок, що реалізація права на звернення до суду (права на позов) не обмежується передумовами реалізації цього права та пред'явленням позову до суду, а включає й право на рішення суду. Це стало основою для формування підходів і визначень сучасними українськими науковцями змісту категорії захисту суб'єктивних прав осіб судом у контексті права на звернення до суду.

4. У середині XX ст. дослідження науковцями поняття «право на звернення до суду» («право на позов») здійснювалось у кількох площинах: право на позов розглядалось у процесуальному розумінні та в матеріальному розумінні як самостійні поняття, а також виокремлювалися його елементи та межі — право на звернення до суду, тобто право на пред'явлення позову, і право на отримання судового захисту, тобто право на задоволення позову.

5. Для сучасної цивільної процесуальної доктрини є розповсюдженим розуміння поняття «право на звернення до суду» («право на позов») як єдине цивільне і цивільне процесуальне поняття, яке має матеріальний зміст і процесуальну форму, що спрямовані на вирішення всього спектра конфліктів, основою яких є спір про право, або існує інша проблема в застосуванні права.

6. У результаті дослідження різних підходів до розуміння поняття «право на звернення до суду» («право на позов») було доведено, що право на позов у процесуальному розумінні включає всі правомочності суб'єкта цивільного процесуального

права, пов'язані з пред'явленням позову, веденням процесу на всіх стадіях його розвитку, підтриманням судового розгляду позову всіма передбаченими ЦПК України процесуальними засобами. Отже, право на пред'явлення позову є складовою частиною права на позов у процесуальному розумінні, спрямованому на захист спірних правовідносин.

7. Проведене порівняльно-правове дослідження сучасних національних підходів до розуміння поняття «право на звернення до суду» («право на позов») із сучасною цивільною процесуальною доктриною Франції дало змогу зробити висновок, що з багатьох питань, від визначення правової природи цього поняття до його елементів, дослідники у своїх висновках мають однакову точку зору. Водночас французькі науковці, визначаючи складові поняття «право на звернення до суду» («право на позов»), акцентують увагу на праві апеляційного/касаційного оскарження рішення суду, а українські дослідники обмежуються вказівкою на отримання остаточного рішення суду. Французькі науковці також не розглядають право на виконання судового рішення як складову права на позов і вважають його метою, до якої прагне заявник. Дослідження у цьому аспекті українськими дослідниками не здійснювалося.

Перелік використаних джерел

1. Євграфова Є. Доктрина у правовій науці і юридичній практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 52–62.
2. Братель О. Категорії «позов» і «позовна заява» як складові цивільних процесуальних юридичних фактів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2.
3. Полюк Ю. І. Щодо питання про передумови права на звернення до суду за захистом. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29.
4. Кузьменко К. О. Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві: дис. ... д-р. філ.: 081 «Право». Суми, 2023. 226 с.
5. Феннич В. П., Булеца С. Б., Заборовський В. В. Позовна заява як заява по суті справи в цивільному та господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Т. 1. № 82. С. 413–418.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
8. Покровский И. А. *Право и факт в римском праве : в 2-х ч.* Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1902. Ч. 2: Генезис преторского права. 209 с.
9. Трутень В. В. *Право на позов та правіж: критика Віндишайдом теорії порушення права*. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Правознавство. 2012. Вип. 618. С. 58–65.
10. Головка О. М. Погляди Ф. К. Фон Савіні на історію держави права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2018. Вип. 25. С. 38–41.
11. Savigny F.C. v. *System des heutigen romischen Rechts*. In 8 (9) Bdn. Bd. 5. Berlin: Veit u. Comp., 1841. VI, 647 S.
12. Windscheid B. *Die Actio des römischen rechts vom Standpunkt des heutigen Rechts*. Dusseldorf: Buddeus, 1856. IV, 238 S.
13. Muthez T. *Zur Lehre von der römischen action, dem heutigen Klagrecht, der Litistestation und der Singularsuccession in Obligationen. Eine Kritik des Windscheidschen Buches Die actio des römischen Zivilrechts*. Erlangen: Deichert, 1857. VII, 198 S.

-
14. Degenkolb H. *Beitrage zum Zivilprozeß. Leipzig, 1905. Neudruck: Aalen, 1987. VIII, 192 S.*
 15. Комаров В. В., Гусаров К. В. *Нарис становлення та розвитку науки цивільного процесуального права // Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України. Харків, 2013.*
 16. Wach A. *Handbuch des Deutschen Zivilprozessrechts. Leipzig, 1885. 690 S.*
 17. Hellwig K. *System des Deutschen. Zivilprozessrechts, Teil I: Ordentliches Verfahren. Leipzig: U. Deitersche Verlagsbuchhandlung Werner Scholl, 1912. 891 S.*
 18. Терех О. А. *Цивільний процес України. URL: https://fpk.in.ua/images/decanat/indyvid/Konspekt-dlya-FPK-2-sem_tsyvilne.pdf (дата звернення: 05.01.2025).*
 19. Чернооченко С. І. *Цивільний процес України: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2014. 416 с.*
 20. *Verbraucherzentrale Bayern e. V. Das Klageverfahren: Von der Erhebung bis zur Vollstreckung. URL: <https://www.vis.bayern.de/recht/rechtsdurchsetzung/klageverfahren.htm> (дата звернення: 05.01.2025).*
 21. Гуйван П. Д. *Право на позов: матеріальні і процесуальні аспекти. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-3058/> (дата звернення: 05.01.2025).*
 22. Pagenstecher M. *Zur Lehre von der materiellen Rechtskraft. Berlin: F. Vahlen, 1905. 509 S.*
 23. Штефан М. Й., Дріжчана О. Г. *Цивільне процесуальне право України: підручник. Київ: Либідь, 1994. 320 с.*
 24. *Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 № 9-зп у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97>. (дата звернення: 05.01.2025).*
 25. *Цивільний процес України: академічний курс: підручник / за ред. С. Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2009. 848 с.*
 26. *Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.*
 27. Старцев О. В., Харитонов Є. О., Харитонова О. І. *Цивільне право України: підручник. Видання третє, перероблене і доповнене. Київ: Істина, 2013. 808 с.*
 28. Favoreu L., Renoux T. *Le contentieux constitutionnel des actes administratifs, extrait du Répertoire Dalloz du contentieux administratif, Paris: Sirey, 1992. 206 p. URL: <https://lawcat.berkeley.edu/record/142489> (дата звернення: 05.01.2025).*
 29. Tirvaudey C. *L'information des droits de la défense dans le procès civil. URL: <https://www.actu-juridique.fr/civil/linformation-des-droits-de-la-defense-dans-le-proces-civil/> (дата звернення: 05.01.2025).*
 30. Guinchard S. *Procédure civile. Paris, Dalloz, 2012. URL: <https://www.fnac.com/ia10074/Serge-Guinchard> (дата звернення: 05.01.2025).*
 31. Steff A. *La protection de l'accus au juge judiciaire par les normes fondamentales. URL: <https://journals.openedition.org/add/561#ftn1> (дата звернення: 05.01.2025).*

Olena Shtefan

Doctor of Legal Sciences/Dr. Habil. (Law), Professor, chief researcher of the Intellectual Property Rights Protection Department of the Intellectual Property Scientific Research Institute of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

The genesis of the understanding of the right to apply to the court (the right to suit) in civil proceedings

The right to apply to the court for judicial protection occupies an important place among other rights that ensure the protection of a violated or challenged right or an interest protected by law. At the same time, at various stages of the historical development of society, the prerequisites for the modern understanding of the "right to go to court" ("the right to sue") were formed. However, there is no unity of opinion regarding many aspects of the problem of the right to appeal to the court for judicial protection in a specific civil case. The conducted research made it possible to conclude that the main research vector of the concept of "right to appeal to court" ("right to sue") was formed by lawyers in Ancient Rome. It was during that period of time that the main approaches to the prerequisites for the realization of this right were formed, which will influence further research into the components of the legal nature of this right — material-legal and procedural-legal.

For modern civil procedural doctrine, the common understanding of the "right to appeal to court" ("the right to sue") is a single civil and civil procedural concept that has a material content and a procedural form aimed at resolving the entire spectrum of conflicts, the basis of which is a dispute about the law, or there is another problem in the application of the law.

As a result of the study of different approaches to the understanding of the "right to apply to court" ("the right to sue"), it was concluded that the right to sue in the procedural sense includes all powers of the subject of civil procedural law related to the filing a lawsuit, conducting the process at all stages of its development, maintaining the judicial review of the lawsuit by all the procedural means provided for by the Civil Code of Ukraine. Therefore, the right to file a lawsuit is a constituent part of the right to sue in the procedural sense, aimed at protecting disputed legal relations. At the same time, the right to enforce a court decision does not belong to the right to a lawsuit, but is the goal to which the applicant of the lawsuit seeks.

Keywords: right to appeal, right to sue, protection of rights, civil proceedings

*Рекомендовано відділом питань захисту прав інтелектуальної власності
Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України
(протокол № 1 від 22.01.2025 р.)*

Подано / Submitted: 28.01.2025

Доопрацьовано / Revised: 04.02.2025

Прийнято до публікації / Accepted: 11.02.2025